

Cumhuriyet'in Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi

The Importance of the Republic in Terms of Turkish Legal History

Öğr. Gör. Durulcan SELÇUK (*)

Öz:

Türk hukuku tarihsel gelişimi sürecinde çeşitli dönüm noktaları yaşamıştır. Bu dönüm noktalarından birisi, Cumhuriyet'in ilan edilmesidir. Türk tarihi açısından çok önemli bir olay olan Cumhuriyet'in ilanı, Türk hukuk tarihi bakımından ayrıca önemlidir. Çünkü Cumhuriyet'in ilanı sonrasında gerçekleştirilen Türk hukuk devrimiyle Türkiye'de Batı hukukundan alınan laik kanunlarla yeni bir hukuk düzeni kurulmuş ve Türk hukuku, Kıta Avrupası hukuk sistemine dâhil olmuştur. Bu önemli değişimler dolayısıyla Türk hukuk tarihi incelemelerinde Cumhuriyet sonrası Türk hukuku ayrı bir dönemi oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında Türk hukuk tarihinin dönemlere ayrılması konusu ile Cumhuriyet'in ilanının Türk hukukunun tarihsel sürecindeki önemi anlatılmaya çalışılmıştır. Makalede Türk hukuk tarihinde dönemler ve Türk hukuk devrimi genel hatlarıyla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Türk Hukuk Tarihi, Cumhuriyet, Türk Hukuk Devrimi, Resepsiyon, Çağdaşlaşma.

Abstract:

The development process of Turkish law has experienced various turning points. One of these turning points is the declaration of the Republic. The declaration of the Republic, which is a very important event in Turkish history, has also special point for Turkish legal history. Because after the proclamation of the Republic, with the Turkish legal revolution, a new legal order was established in Turkey with the secular laws taken from the Western law, and the Turkish law was included in the Continental European legal system. Due to these important changes, post-Republican Turkish law constitutes a separate period in Turkish legal history studies. Within the scope of the study, the subject of dividing Turkish law into periods and the importance of the declaration of the Republic in the historical process of Turkish law try to explained. In the article, the periods in the Turkish legal history and the Turkish legal revolution are discussed in general terms.

Keywords:

Turkish Legal History, Republic, Turkish Legal Revolution, Reception, Modernization.

(*) Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Hukuk Bölümü, Adalet Programı Öğretim Görevlisi; Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Ankara - Türkiye,

E-posta: durulcanselcuk@baskent.edu.tr; Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-4845-5496>.

Makale Geliş Tarihi: 08.09.2023 - Makale Kabul Tarihi: 07.11.2023.

Giriş

Cumhuriyet'in ilanı, binlerce yıllık Türk tarihi açısından benzersiz bir kırılma noktasıdır. Zira Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesinin ardından imzalanan Mondros Ateşkes ve Sevr Antlaşmalarıyla Batılı devletlerce Osmanlı Devleti fiilen parçalanmaya başlanmış; Türkler, Anadolu'da çok küçük bir alana hapsedilerek adeta yaşam hakları hiçe sayılmıştır. İşte bu süreçte Mustafa Kemal Atatürk önderliğindeki ulusal hareket Türk devrimini gerçekleştirerek emperyalist devletlerin planlarını bozmuş ve tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştur. Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilan edilmesi, varoluş mücadelesinden zaferle çıkılması anlamında Türk tarihinde eşsiz bir yere sahiptir.

Türk devrimi bir bütündür. Ancak emperyalist devletlere karşı verilen Kurtuluş Savaşı ve eski devlet düzenine yönelik bir devrim hareketi olmak üzere iki yöne sahip olduğu söylenebilir. Dahası, bir bütün olsa da inceleme kolaylığı sebebiyle, Türk devrimi "siyasal devrim", "hukuk devrimi" gibi bölümlere ayrılmaktadır.¹ Bu kapsamda Cumhuriyet'in ilanı, saltanat ve halifelüğün kaldırılmaları ile yeni anayasanın kabulü gibi olaylarla beraber siyasal devrim içerisinde yer almaktadır. Hukuk devrimi ise Osmanlı hukuk düzeninin terk edilerek laik temelli tek hukuk sistemine geçişi ifade etmektedir. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında hukuk tarihinde toptan bir resepsiyon örneği olarak Batı hukuk sistemindeki kanunların Türk hukukuna iktibas edilmesiyle Kıta Avrupası hukuk sistemine dâhil olunmuştur.

Açıklamalar dikkate alındığında, Cumhuriyet'in ilan edilmesinin, siyasal devrim ve hukuk devriminin ortak çatısı olduğu görülecektir. Dolayısıyla, Cumhuriyet'in ilanı, Türk hukuk tarihi açısından, Türk tarihinde sahip olduğundan ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim incelemelerde bu önem sebebiyle, Türk hukuk tarihi dönemlere ayrılırken, Cumhuriyet'in ilanından sonraki gelişmeler ayrı bir dönemi oluşturmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılına armağan olarak hazırlanan bu makale kapsamında, Cumhuriyet'in ilanının taşıdığı önemi anlatabilmek adına, Türk hukuk tarihindeki yeri gösterilmeye çalışılacaktır.

Bu çerçevede, çalışmanın ilk ana başlığında Türk hukuk tarihi araştırmalarında izlenen Türk hukukunun dönemlere ayrılması konusu açıklanmaya çalışılacaktır. İkinci ana başlıkta, Cumhuriyet'in ilanının Türk hukuk tarihindeki önemini göstermek için, Cumhuriyet dönemindeki Türk hukukunda gerçekleşen tam resepsiyon olayının detaya girilmeksizin genel hatlarıyla anlatımına, yani Türk hukuk devrimine ayrılmıştır. Sonuç kısmındaysa, çalışma kapsamında ulaşılan sonuçlar belirtilecektir.

¹ MUMCU Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 19. Baskı, İnkılâp, İstanbul 2001, s.102.

I. Türk Hukuk Tarihinde Dönemler

Hukukçu eğer teknisyen olmaktan ileri gitmek amacındaysa, sadece pozitif hukukla yetinmemeli; gerçek bir hukukçu olmak istiyorsa, hukuk kültürüne de sahip olmalıdır. Zira hukuk, aynı zamanda kültürel nitelikte bir miras olup; hukuk kültürünün temelini de tarih oluşturmaktadır.² Ne var ki, tarih, bir döneme ait tüm gelişmeleri detaylıca inceleyerek, insanların siyasal ve sosyal hayatlarındaki gelişmeyi konu edinirken; hukuk tarihi bütün gelişmeleri ele almadan, sadece hukukun gelişimine etkili olan ve hukukî sonuç yaratan gelişmelerle ilgilenir. Dolayısıyla, genel tarih ile hukuk tarihi arasında metodoloji farkı bulunmaktadır.³ Hukuk tarihi, “genel hukuk tarihi” ve “ulusal hukuk tarihi” olmak üzere iki bölümden oluşur.

Medeniyetin ilk aşamalarından bugüne kadar çeşitli toplumların hayatını düzenleyen hukuk kuralları ile bu kurallardan doğan hukuki kurumlar, genel hukuk tarihinin konusu olup; genel hukuk tarihi, insanlığın geçmişini hukuk açısından araştırarak, bugünkü hukuk sistemlerinin kaynağını ve insanlığın hukukî gelişimindeki etkenleri tespit etmek amacını taşır.⁴

Ulusal hukuk tarihi ise belirli bir milletin hukukunun tarihidir. İşte Türk hukuk tarihi, ulusal hukuk tarihine bir örnek olup; Türklerin devlet kurarak tarih önüne çıkmalarından bugüne kadarki süreçte, pozitif hukuk ile hukuk politikasını da dikkate alarak, Türklerin hukuk kurumlarının ve uygulamalarının tarihini inceleyen bilim dalıdır.⁵ Bu noktada Türklerin, örneğin Fransızlar veya İngilizler gibi tarih içerisinde sürekli aynı coğrafyada bulunmadığı, dünyanın çeşitli alanlarına yayıldığı akla gelecektir. Bu durum Türk hukuk tarihi incelemelerinin hangi Türklere ait hukukun tarihini incelemesi olacağı sorusunu doğurmaktadır. Zira, Türklerin dünyanın pek çok yerinde var olarak güçlü devletler kurduğu hatırlandığında, tarihte kurulan tüm Türk devletlerinin hukuk sistemlerinin tarihsel incelemesini yapmaya çalışmak, Türk hukuk tarihini genel hukuk tarihine yaklaştırır. Bu sebeplerle Türk hukuk tarihi incelemeleri, Türkiye’de yaşayan Türklerin hukuk tarihiyle sınırlıdır.⁶

Türkiye’de yaşayan Türklerin tarihine bakıldığında, 1071 Malazgirt Savaşı’nın Anadolu’nun Türkleşmesi adına bir dönüm noktası olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla Malazgirt Savaşı, “Türkiye’yi doğuran olay”⁷ olarak nitelenebilir. Bu doğ-

² ÜÇÖK Coşkun - MUMCU Ahmet - BOZKURT Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, 18. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2016, s.5.

³ EKİNCİ Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 7. Baskı, Arı Sanat, İstanbul 2021, s.42.

⁴ ARSAL Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s.1.

⁵ FENDOĞLU Hasan Tahsin, *Türk Hukuk Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s.4.

⁶ ARSAL, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s.9, 10.

⁷ CAHEN Claude, *Türkiye'nin Doğuşu Anadolu Selçuklu Devleti 11. Yüzyıldan 14. Yüzyıla*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022, s.23.

rultuda Türk tarihi, 1071'den önceki dönem ve 1071'den sonraki dönem olarak iki ana döneme ayrılabilir. Ne var ki, Savaş sonrası Anadolu'ya gelen Türkler, bu sıralarda yeni bir hukuk sistemini kabul ettikleri için, burada yaşayan toplumlarla karşılıklı etkilenerek; bazı kültürel kurumları özümsemiş, örf ve adetleri benimsemişlerse de hukuk açısından büyük bir değişim yaşamamışlardır. Bu sebeple, Türk hukuk tarihi, genel Türk tarihiyle paralel şekilde ilerlememiştir.⁸

Genel Türk tarihinde, Türk hukuk tarihini etkileyen en büyük üç olay, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi, 1839 yılında Tanzimat'ın ilanı ve 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanıdır. Genel Türk tarihindeki bu üç sosyal olguyla Türklerin hukuklarında köklü değişiklikler gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, söz konusu üç olay, Türk hukuk tarihi açısından birer dönüm noktası niteliğindedir. Ancak belirtilmelidir ki, her ne kadar bu üç olay sonucunda hukuk sisteminde köklü değişiklikler gerçekleşse de olayların sosyal ve hukuki süreçleri birbirlerinden tam olarak ayrılmamaktadır. Bu bağlamda, Türk hukuk tarihi, bu üç önemli olay dikkate alınarak dört ana döneme ayrılarak incelenmektedir.⁹ Bunlar İslamiyet öncesi Türk hukuku, İslamiyet sonrası Türk hukuku, Tanzimat dönemi Türk hukuku ve Cumhuriyet dönemi Türk hukukudur.

Türk hukuk tarihinin bu dönemlerinin içeriklerine ana hatlarıyla kısaca bakmak, Cumhuriyet'in Türk hukukunda yarattığı büyük değişimi görebilmek ve Türk hukuk tarihi açısından Cumhuriyet'in ilanının taşıdığı önemi anlayabilmek adına gereklidir.

A. İslamiyet Öncesi Türk Hukuku

Türk hukuk tarihi incelemelerinde İslamiyet öncesi Türk hukuku, Orta Asya Türk devletlerinin hukukunun ele alındığı dönemdir. Bilindiği üzere Türkler, Anadolu'ya yerleşmeden önce Orta Asya'da önce göçebe, daha sonra ise yerleşik

⁸ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.3.

⁹ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.4; CİN Halil - AKYILMAZ Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, 12. Baskı, Sayram Yayınları, Konya 2020, s.7; FENDOĞLU, *Türk Hukuk Tarihi*, s.5; *Sadri Maksudi Arsal* ise Türk hukukunu dört ana döneme ayırmakla birlikte, şu şekilde bölümlendirmektedir: "Orta Asya devri", "İslamlaşma devri", "Selçukî devri" ve "Osmanlı devri". Bkz. ARSAL, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s.11.; Ayrıca belirtilmelidir ki, doktrinde Türk hukuk tarihini dönemlere ayırmada dört ana dönem yerine üç veya iki döneme ayıranlar da bulunmaktadır. Örneğin, *Hasan Tahsin Fendoğlu*, Türk hukuk tarihini; "İslamiyet öncesi Türk hukuku", "İslamiyet sonrası Türk hukuku" ve "Cumhuriyet sonrası Türk hukuku" olarak üç ana döneme ayırmakta olup; İslamiyet sonrası Türk hukukunu kendi içerisinde "Tanzimat öncesi" ve "Tanzimat dönemi" şeklinde iki dönem olarak ele almaktadır. Bkz. FENDOĞLU, *Türk Hukuk Tarihi*, s.5; Türk hukuk tarihini bölümlere ayırmada farklı yol izleyen bir diğer isim, *M. Âkif Aydın*'dir. *Aydın*, Türk hukuk tarihini, "İslamiyet'in kabulüne kadarki dönem" ile "İslamiyet'in kabulünden sonraki dönem" olmak üzere iki ana bölüme ayırmakta; İslamiyet'in kabulünden sonraki dönemiyse, kendi içerisinde "Selçuklu dönemi" ve "Osmanlı dönemi" şeklinde ikiye, Osmanlı dönemini de kendi içerisinde tekrar Tanzimat'a kadarki "klasik dönem" ve "Tanzimat dönemi" olarak iki dönemde ele almaktadır. Bkz. AYDIN Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, 16. Baskı, Beta, İstanbul 2019, s.VII, VIII.

hayata geçmiş bir şekilde yaşıyorlardı. Türkler tarih boyunca bu bölgede çok büyük devletler kurmuşlardır. Dolayısıyla, söz konusu Türk devletlerinin kendilerine has bir hukuk sistemleri de oluşmuştur. Dahası Orta Asya Türkleri, Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu'ya gelerek yerleşen Türklerin selefleridir. Bu bakımdan, savaş sonrası Anadolu'ya yerleşen Türklerin hukuk anlayışları, Orta Asya Türklerinin hukuk anlayışları olup; Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde her ne kadar İslam hukuku benimsenmişse de Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin hukuk anlayışlarının kökleri bu hukuka bağlıdır. Diğer bir anlatımla, Türkiye'deki Türklerin hukuk anlayışı ve kurumlarının temelini anlamak adına hem Orta Asya Türk hukukunu hem de İslam hukukunu bilmek gereklidir.¹⁰ Ayrıca bugün dahi özellikle aile hukuku alanında İslamiyet öncesi Türk hukukuna ait kimi kurumların Anadolu'da kullanıldığı; örneğin kalın ve levirata ilişkin bazı adetlerin halk arasında varlığını sürdürdüğünün görülebildiği söylenmiştir.¹¹

Türk hukuk tarihinin bu dönemi bakımından en önemli sorun kaynak sorunudur. Döneme ait bilgi kaynağı çok sınırlı olduğu gibi var olan birtakım kaynaklar da güvenli şekilde kullanıma uygun nitelikte değildir. Örneğin, Orta Asya Türkleri bakımından bilgiler içeren yazılı kaynakların başında gelen Çin tarihleri, hukukçu olmayanlarca yazılmaları, Çin alfabesinin zorluğu ve Türklerle düşman ilişkilerde bulunmaları sebebiyle dikkatli kullanılması gereken kaynaklardır. Ayrıca Türklerin var oldukları coğrafyalarda bulunan epigrafik ve arkeolojik kaynaklar da hukuk tarihi açısından zengin sayılamaz. Ancak yine de bu dönemdeki Türk devletlerinin bilinen hukuk uygulamalarının ana hatlarıyla birlik içinde olması, Türk hukuk tarihi kapsamında incelemeyi mümkün kılmaktadır.¹²

Türkler, İslam dininin kabulünden önce pek çok devlet kurmuşlar ve pek çok dini inancı benimsemişlerdir. Bu kapsamda İskit (Saka) İmparatorluğu, Hun İmparatorluğu, Avrupa Hun Devleti, Akhun Devleti, Tabgaçlar ve Avarlar, Göktürk Devleti, Uygur Devleti, Hazar İmparatorluğu gibi birçok Türk devletinin kurulduğu; çok geniş bir coğrafyaya yayılan Türklerin Şamanizm, Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm, Nestorianizm, Yahudilik, Hristiyanlık gibi çok çeşitli dini benimsedikleri söylenebilir.¹³ Söz konusu devletlerden Hun, Göktürk ve Uygur devletlerinin hukuklarının incelenmesi, Türk hukuk tarihi incelemelerinde genellikle izlenen yoldur. Zira Osmanlı Devleti'nde de etkisi görülen ve Orta Asya Türk devletlerinde var olan sağ - sol veya doğu - batı şeklindeki ikili düzen,

¹⁰ ARSAL, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s.10.

¹¹ EKİNCİ, *Osmanlı Hukuku*, s.42.

¹² AYDIN, *Türk Hukuk Tarihi*, s.9.

¹³ EKİNCİ, *Osmanlı Hukuku*, s.51-61; ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.49-55; CİN - AKYILMAZ, *Türk Hukuk Tarihi*, s.11-16.

Hun İmparatorluğu döneminde oluşturulmuştur. Dolayısıyla Hunlar, Türk idare teşkilatının kurucusu kabul edilmektedirler.¹⁴ Göktürk Devleti, hem tarihte Türk kelimesinin resmî devlet adı olarak kullanıldığı ilk örnek olması, hem de devlet yönetimiyle ilgili oldukça önemli olan Orhun Yazıtlarının bu dönemde oluşturulması nedeniyle incelenmesi gerekli bir diğer devlettir. Türk hukuk tarihi bakımından Uygur Devleti'nin taşıdığı değer ise, Uygurların yerleşik hayata geçmeleri ve buna bağlı şekilde diğer Türk devletlerinden farklı olarak yazılı hukuk belgeleri bırakmalarındadır. Gerçekten Uygur Türklerinin trampa, velayet, satış yarıcılık, vasiyet gibi çeşitli konularda bıraktıkları belgeler, özellikle özel hukuk bakımından fikir vermesi adına oldukça önemlidir.¹⁵ Uygurlar dönemi bakımından önemli olan diğer bir husus, Orta Asya Türklerinde hukuk ve devlet idaresi hakkında önemli bir eser olan Kutadgu Bilig'in bu dönemde yazılmış olmasıdır. Bu sebeplerle Türk hukuk tarihi incelemelerinde, İslamiyet öncesi Türk hukuku dönemi kapsamında, Hun İmparatorluğu, Göktürk Devleti ve Uygur Devletlerinin hukukları ele alınmaktadır.

B. İslamiyet Sonrası Türk Hukuku

Türkler, İslamiyetle ilk olarak Dört Halife döneminde İslam Devleti ordularının İran'dan sonra Horasan, Toharistan ve Maveraünnehir'e yönelmesiyle karşılaşmışlardır. Emeviler döneminde de yapılan savaşlar dolayısıyla karşılaşmalar devam etmiştir. Düşmanca başlayan bu ilk temaslar sonucunda Türkler İslam dinini tanıdıysa da, İslamiyet'in Türkler arasında yayılması Abbasiler döneminde gerçekleşmiştir. Özellikle Çin güçlerine karşı Arap ve Türklerin birlikte direnç gösterdiği Talas Savaşı, müttefiklik yapan bu iki milleti yakınlaştırmaları bakımından önemlidir. 10 ve 11. yüzyıllardaysa, Türkler boylar halinde hızlıca İslam dinini benimsemişlerdir.¹⁶

Türklerin Müslüman olmaları önemli bir dönüm noktasıdır. Böylece Türk tarihinin büyük bir kısmı, İslam tarihinin de bir parçası haline gelmiş; Türkler diğer Müslüman unsurlarla birlikte İslam medeniyetinin gelişmesine çalışmıştır. Bu bağlamda, özellikle askeri güç ve aristokraziye dayanan Türk devletleri kurulmuştur. Dahası, Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulmasından başlayarak Türkler, İslam dünyasında üstünlüğü ellerinde tutmuşlardır. Dolayısıyla Türkler, İslam kültür dairesinin sadece içinde bulunmakla kalmayıp, yaratılmasında da büyük rol oynamışlardır. Bu sebeple, hukuk tarihi gibi toplumsal tarihin bir bölümünün

¹⁴ EKİNCİ, *Osmanlı Hukuku*, s.51.

¹⁵ Uygur hukuk belgelerinden örnekler için bkz. ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.41-48; ARSAL, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s.74-81; Ayrıca bkz. KORKMAZ Salih, "Uygur Hukuk Vesikaları Üzerine Türkçe Literatürün Hukuki Tahlili", *Adalet Dergisi*, S.69, Y.2022, s.249-291.

¹⁶ AYDIN, *Türk Hukuk Tarihi*, s.26, 27.

incelenmesinde bu göz ardı edilemez. Örneğin, Müslüman Türklerin hukuk tarihini incelerken, teorik ve sistematik İslam hukuku bilinmelidir.¹⁷

İslamiyetin benimsenmesinden sonra, Türklerin devlet kurma geleneğinin aynen devam ettiği görülmektedir. Bu açıdan, Karahanlılar, Tolunoğulları, İhşidiler, Gazneliler, Delhi Sultanlığı, Babürlüler, Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu gibi devletler örnek olarak sayılabilir. İfade edildiği üzere Türk hukuk tarihinin inceleme alanı, Anadolu'daki Türklerin hukukunun tarihidir. Dolayısıyla Müslüman Türk devletlerinden Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin hukukları, Türk hukuk tarihi incelemelerinde İslamiyet sonrası Türk hukuku dönemi kapsamında ele alınır. Özellikle Osmanlı hukuku, modern Türk hukukuna en yakın dönem olması ve Cumhuriyet sonrası döneme de etki etmesi gibi sebeplerle Türk hukuk tarihinin en büyük inceleme alanını içerir.¹⁸

Osmanlı hukukunun ana ilkelerini şer'i hukuk belirlemiştir. Ancak şer'i hukukun boşluk bıraktığı alanlarda ve bu hukuka aykırı olmamak şartıyla padişah kanunnameleriyle oluşturulan örfi hukuk, Osmanlı hukukunun karakteristiğini oluşturur. Osmanlıların ele geçirdikleri yerlerde uygulanan hukukun bazı kısımlarını korumaları da örfi hukuk kapsamında değerlendirilmelidir. Dahası, İslam hukukunun özelliği sebebiyle gayrimüslim cemaatlerin aile ve miras hukuku alanlarında kendi hukuklarını uygulama hakları bulunduğu gibi; zimmilere tanınan bu hakka benzer şekilde Osmanlı ülkesindeki yabancıların da kendi aralarında uyruk oldukları devlet hukukunu uygulama ayrıcalığı bulunmaktadır. O halde Osmanlı hukuku, çok hukuklu yapısıyla dikkat çekmektedir. Şer'i hukuk dışında sayılan diğer sistemlerin meşruluk dayanağını İslam hukukundan aldıklarının unutulmaması gerektiği söylenmiştir.¹⁹ Ayrıca bu sebeple, "Osmanlı hukuku"nun, İslam, Roma veya Anglo - Sakson hukukları gibi sui generis bir hukuk sistemi olmayıp; Osmanlı Devleti'nde uygulanan hukukun, esas olarak İslam hukuk sistemine dayandığı da savunulmuştur.²⁰ Ne var ki İslam devlet başkanının yasama yetkisinin kullanımında şer'i hukuka uygunluk zorunlu olmakla beraber, Osmanlı Devleti'nde şer'i hukuka aykırı kabul edilebilecek örfi nitelikte uygulamalara rastlanmıştır. Üstelik bu uygulamaların, hukuk sisteminde oldukça geniş

¹⁷ KÖPRÜLÜ Mehmet Fuad - BARTHOLD Wilhelm, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 2. Baskı, Alfa, İstanbul 2018, s.9, 10.

¹⁸ Cumhuriyet döneminde uygulanan Osmanlı kanunları, söz konusu etkinin anlaşılabilmesi bakımından önemlidir. Bkz. ÖRSTEN ESİRGİN Seda, *Osmanlı Devleti'nde Kanun Yapma Geleneği ve Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2017.

¹⁹ EKİNCİ, *Osmanlı Hukuku*, s.101.

²⁰ AYDIN M. Âkif, "Osmanlıda Hukuk", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Cilt 1*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1994, s.375.

bir yer tuttuğu da belirtilmelidir. Nitekim bu açıdan Osmanlı örfi hukuku, diğer İslam devletlerindeki örneklerden de farklılık göstermektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde hukuk alanındaki reform hareketlerine başlanırken, örfi hukukun bir altyapı sağladığı unutulmamalıdır.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru Batılılaşma hareketiyle birlikte hukukta Batı hukukunun benimsenmesi süreci başlamış olsa da İslam hukuku özellikle şahıs, aile ve miras hukukları konularında Osmanlı Devleti'nde hep yürürlükte kalmıştır. Dahası, Cumhuriyet ile İslam hukuk sisteminden çıkmış olmasına rağmen, bugün dahi İslam hukukuna ait kimi kurum ve kuralların halk arasında sürdüğü görülmekte; arazî hukuku, miras hukuku, vakıf hukuku gibi konularda Osmanlı hukuku, mahkemelerce uygulanmaktadır. Örneğin, Yargıtay kararlarında İslam hukukunda evlilik akdiyle ilgili mehrin bir türü olan mehri müeccel, bağışlama vaadi olarak kabul edilmektedir.²¹ Benzer şekilde, vakıf hukuku alanında Osmanlı döneminde kurulmuş vakıflar bakımından bu dönem hukukunun uygulanacağı mevzuatta kabul edilmiştir ki bu durumun en güncel ve bilinen örneği, Danıştay 10. Dairesi'nin Ayasofya hakkındaki kararının gerekçesinde yer almıştır.²² Aynı doğrultuda, Osmanlı Devleti'nden Türki-

²¹ "Mehrin sözlük anlamı; "İslam hukukunda evlenme ile erkeğin, kadın üzerinde elde ettiği haklara karşılık kadına verdiği değerli şey"dir. Mehri muaccel; "İslam hukukunda erkeğin, nikâhtan önce kadına verdiği mehr" ve mehri müeccel ise; "İslam hukukunda erkeğin, nikâhtan (ve hatta evlilik sona erdikten) sonra kadına verdiği mehr" olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz, E.: Hukuk Sözlüğü, Ankara, 1996, s.529). Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi mehir, kocanın evlenme sözleşmesi anında veya devamı sırasında ya da evliliğin sonra ermesi hâlinde kadına verdiği belirli bir mal, para veya ekonomik değeri olan armağandır. Medeni Kanun, evlenme sözleşmesi sırasında karı kocadan birinin diğerine bir mal veya para vermesini ya da vermeyi vaat edip bir süre ertelemesini yasaklamamıştır. Bu nedenle, eski hükümlere göre kurulmuş mehr, Medeni Kanun tarafından yasaklanmış bir hukuki ilişki olarak kabul edilemez (2.12.1959 tarihli, 14/30 Sayılı İçtihadı Birleştirme Kararı gerekçesi). Hukukumuzdaki sözleşme serbestisi ilkesi gereğince de kocanın yüklenmiş olduğu edimini yahut bağışlama yönündeki vaadini koca dışında bir üçüncü kişinin de üstlenmesine engel bulunmamaktadır. Ancak mehri müeccel, ileriye yönelik bağışlama vaadi niteliğinde olduğundan, koca dışında üçüncü kişinin durumu 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun (TBK) 128. maddesinde (818 sayılı Borçlar Kanunu'nun BK 110. maddesi) yazılı üçüncü kişi yararına borç altına girme olmayıp, TBK'nın 288. (BK'nın 238.) maddesinde düzenlenmiş bağışlama vaadidir." Bkz. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 26.03.2019 Tarih ve 2017/451 Esas - 2019/355 Karar Sayılı Kararı.

²² "Türk Kanunu Medenisi'nin yürürlüğe girmesinden önce kurulan vakıflar hakkında uygulanacak mevzuatı belirleyen, 864 sayılı Kanun'un 1. maddesinde "Kanunu medeninini meri olmağa başladığı tarihten evvelki hâdiselerin hukukî hükümleri, mezkûr hadiselerin hangi kanun meri iken vaki olmuş ise yine o kanuna tâbi kalır." ve 8. maddesinde ise "Kanunu medeninini meriyete vazından mukaddem vücuda getirilen evkaf hakkında ayrıca bir tatbikat kanunu neşrolunur." şeklinde son derece sarîh hükümlerle; vakfın kurucu belgesi olan vakfiyede yer alan kayıtların, vakıf kurma işlemi tamamlandıktan sonra, vakfedeni, vakfi idare edenleri, vakıftan faydalanacakları, üçüncü kişileri ve Devleti bağladığı, vakfiye ile düzenlenen hususların hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği, vakıf varlıklarının, vakfedenin iradesine uygun olarak kullanılmasının zorunlu olduğu, şeklinde formüle edilebilecek "eski vakıf statüsü" açıkça korunmuş olmasına rağmen, dava konusu Bakanlar Kurulu Kararı incelendiğinde, tapu kaydına göre mazbut bir vakıf olan Ebulfetih Sultan Mehmet Vakfına (günümüzde Fatih Sultan Mehmet Han Vakfı) ait ve vakfiyesi gereğince cami olarak kullanılması gereken hayrat taşınmaz niteliğindeki Ayasofya Camii'nin müzeye dönüştürül-

ye Cumhuriyeti'ne aktarılan, dolayısıyla çözümlenmesinde Osmanlı hukukuna başvurulmasının gerekli olduğu konulara bir diğer örnek, mülkiyet hakkı kapsamında Emval-i Metruke meselesidir. Nitekim Anayasa Mahkemesi'nin konu hakkında kararları da bulunmaktadır.²³ Benzer şekilde Osmanlı döneminde kurulan evlatlık vakıflarıyla ilgili galleye müstehak vakıf evlatlığının tespitine yönelik açılan davalarda da Osmanlı hukukuna başvurulmaktadır.²⁴ Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, hukuk tarihine mal olmuş konuların güncel hukuka etki etmesi, hukuk tarihi araştırmalarına ilgiyi çekmektedir. Ancak hukuk tarihinin yardımıyla çözülebilecek güncel uyuşmazlıklar bulunabilirse de hukuk tarihinin asıl görevinin bugünün uyuşmazlıklarını çözmek olmadığı, hukuk tarihinin güncel hukuk uyuşmazlıklarının çözümüne olan katkısının bu bilim dalının yan ürünü olduğu da ileri sürülmüştür.²⁵ Tüm bu açıklamalar dikkate alındığında Türk hukuk tarihi incelemelerinde İslamiyet sonrası Türk hukuku döneminde, özellikle Osmanlı hukukunun oldukça önemli bir yer tuttuğu açıktır.

C. Tanzimat Dönemi Türk Hukuku

Tanzimat Fermanı'nın ilanı, Türk hukuk tarihi bakımından diğer bir dönüm noktasıdır. Zira, 19. yüzyıla kadar Türk hukuku, adli kurumlar veya hukuk normları açısından esaslı bir değişiklik geçirmemiş olup, büyük oranda İslam hukuk sistemine dâhil Osmanlı hukuku uygulanagelmıştır. Ancak bu yüzyılda Batı'da yaşanan Sanayi devrimi gibi sosyal ve ekonomik gelişmeler bütün dünyanın ticari ve ekonomik yapısını etkilediği gibi sosyal ve hukuksal yapısını da etkilemiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti ve Türk hukuku da bu gelişmelerden etkilenmiştir.²⁶ Hukuk açısından bu dönemin en önemli yönü, Osmanlı Devleti'nde önce-

düğü görülmektedir. Ayasofya Camii ve Türk Kanunu Medenisi'nin yürürlüğe girdiği 4 Ekim 1926 tarihinden önce kurulan diğer vakıfların 864 sayılı Kanun'un 1. ve 8. maddeleri ile açıkça koruma altına alınmış olan eski vakıf statüsü, dava konusu Bakanlar Kurulu Kararının yürürlüğe konulduğu tarihten sonra yürürlüğe giren 05/06/1935 tarih ve 2762 sayılı (mülga) Vakıflar Kanunu, 03/12/2001 tarih ve 4722 sayılı Türk Medeni Kanununun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun ve 20/02/2008 tarih ve 5737 sayılı Vakıflar Kanunu'nda aynı esaslar çerçevesinde korunmaya devam edilmiştir. Buna göre, dava konusu Bakanlar Kurulu Kararı, yukarıda alıntılanan ve vakıf senedi hangi tarihte düzenlenmişse o tarihteki mevzuatın uygulanacağını hükme bağlayan 864 sayılı Kanun'un 1. maddesine açıkça aykırıdır" Bkz. Danıştay 10. Dairesi'nin 02.07.2020 Tarih ve 2016/16015 Esas - 2020/2595 Karar Sayılı Kararı.

²³ Örneğin bkz. Anayasa Mahkemesi'nin 15.06.2016 Karar tarihli ve 2015/7661 Başvuru Numaralı Kilikya Ermeni Katolikosluğu Başvurusu. Anayasa Mahkemesi'nin kararının değerlendirilmesi için ayrıca bkz. AKYILMAZ Gül, "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası Çerçevesinde Emvâl-i Metruke Meselesine Bakış", Uluslararası Suçlar ve Tarih Yıllık Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi, S.20, Y.2019, s.17-73.

²⁴ Konu ile ilgili Anayasa Mahkemesi'nin verdiği tartışmalı bir karar için bkz. Anayasa Mahkemesi'nin 20.12.2022 Karar tarihli ve 2018/14186 Başvuru Numaralı Ayşe Tezel ve Diğerleri Başvurusu.

²⁵ STOLLEIS Michael, "Hukukun Tarihini Yazmak: Yeniden İnşa, Anlatı, Kurgu?", Çev. Muhammed İkbâl İmamoğlu, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, S.9, Y.2010 (Bahar), s.123.

²⁶ AYDIN, *Türk Hukuk Tarihi*, s.415.

ki reformcu hükümdarlarca askerî, teknik ve bilimsel alanlarda Batı'dan yenilikler alınmasına rağmen, Türk hukuk tarihinde resepsiyon hareketinin ilk kez Tanzimat'la başlamış olmasıdır.²⁷ Türk hukukunda Tanzimat dönemi, esasında bir ara dönem olarak nitelenebilir. Çünkü bu dönem Türk hukuku İslam hukuk sisteminden kopma yaşanmadan, Batı hukukundan etkilenilerek kanunlaştırmaların görüldüğü bir devredir. Bu bağlamda özellikle kamu hukuku alanında Batı'dan alınan kanunlar ilk kez Türk hukukuna girmiştir. Öte yandan özel hukuk alanında genel olarak İslam hukuku uygulanmaya devam etmiştir, ancak Batılı kanunların tekniğinden esinlenilerek yapılan kanunlaştırmalar görülmektedir. Dolayısıyla Türk hukukunun bu dönemde Batı hukukunun etki alanı içine girdiği açık şekilde görülebilmektedir.

Değinilmesi gerekli bir nokta, genel Türk tarihi bakımından Tanzimat dönemi, 1876'da Kanun-i Esasi'nin kabulüne kadarki süreci ifade etmekte; Tanzimat dönemini I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemleri izlemektedir. Ne var ki, Türk hukuk tarihi bakımından Tanzimat dönemi, Cumhuriyet'in ilanına kadarki süreci ifade edecek şekilde geniş de yorumlanabilmektedir. Bu kapsamda, 1876 tarihli Mecelle, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi, 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi, 1840 tarihli Ceza Kanunnamesi, 1851 tarihli Ceza Kanunnamesi, 1858 tarihli Ceza Kanunnamesi, Ticaret Kanunu, Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu, Tabiiyet-i Osmaniye Kanunnamesi, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu, Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi ve Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi gibi düzenlemeler, Cumhuriyet'in ilanına kadar Tanzimat döneminde gerçekleştirilen önemli kanunlaştırmalardandır.²⁸ Bu kanunlaştırmalardan Mecelle, Arazi Kanunnamesi ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi, özel hukuka ilişkin düzenlemelerdir ve İslam hukuku veya mevcut örfi hukuk kurallarının tedvin edilmesiyle oluşturulmuş olsalar da, Batılı kanun tekniği ile hazırlanmaları dolayısıyla önemlidirler. Diğer kanunlaştırmalarsa, doğrudan Batı hukukundan resepsiyon yoluyla alınmak suretiyle oluşturulmuşlardır. Tanzimat döneminde gerek Batı hukukundan iktibas edilerek, gerek Batı kanun tekniğiyle mevcut normları tedvin ederek önemli kanunlaştırmalar gerçekleştirilmiş olsa da, bu dönemde Avrupa hukuk düşüncesi yeterince benimsenmemiş ve yerli hukukla bütünleşmeyerek yabancı olarak kalmıştır.²⁹ Bu sebeple Tanzimat döneminde hukuk alanındaki gelişmelerin başarılı olduğu söylenemez. Ancak hukuk alanındaki bu gelişmelerin Cumhuriyet ile gerçekleşecek hukuk devrimine zemin oluşturduğu tarihsel bir gerçektir.

²⁷ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.329.

²⁸ CİN - AKYILMAZ, *Türk Hukuk Tarihi*, s.8.

²⁹ CİN - AKYILMAZ, *Türk Hukuk Tarihi*, s.548.

Özetlemek gerekirse Tanzimat dönemi; İslam hukuku ve Batı hukuku arasındaki ikili yapıyla, Türk hukukunun bu dönemde Batı hukuk sisteminin etki alanına girmesiyle, hukuk tarihinde resepsiyon hareketinin başladığı devre olmasıyla, hukukun temel alanlarında kanunlaştırmaların gerçekleşmesiyle Türk hukuk tarihi bakımından oldukça önemli bir dönemdir. Dahası Tanzimat dönemi Türk hukukundaki gelişmelerin Cumhuriyet dönemi Türk hukukunu ve dolayısıyla modern Türk hukukunu doğrudan etkilemiş olması da bu dönemin Türk hukukunun tarihsel sürecindeki önemini arttırmaktadır.

D. Cumhuriyet Dönemi Türk Hukuku

Türk hukukunun tarihi sürecindeki en önemli dönüm noktalarından birisi, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesidir. Cumhuriyet'in ilanı ile kurulan yeni Türk Devleti, temel aldığı ilkeler doğrultusunda yeni bir hukuk düzeni oluşturma yoluna girmiştir. Tanzimat dönemiyle başlayan hukukta çağdaşlaşma çabaları, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Ancak Türk hukukunun bu iki dönemi arasında ilkesel noktada esaslı farklılıklar bulunmaktadır. Diğer bir anlatımla yeni Türk Devletinin oluşturduğu yeni hukuk düzeni, Osmanlı hukuk düzeninden dayandığı ilkeler ile dâhil olduğu hukuk sistemi gibi noktalarda köklü farklılıklar taşımaktadır. Bu esaslı farklılıklar sebebiyle, bu farklılıkları sağlayan söz konusu dönemin başındaki kanunlaştırmalar için "*Türk hukuk devrimi*" adı verilmektedir.

Türk hukuk tarihi çalışmalarında Cumhuriyet dönemi Türk hukuku, Türk hukuk devrimi çerçevesinde, Cumhuriyet'in ilanı sonrasındaki kanunlaştırmalar kapsamında sınırlı şekilde ele alınmaktadır. Şüphesiz ki, bu durum hukuk fakültesine yeni başlamış bir hukukçu adayının kafasında oluşabilecek kimi sorulara cevap verebilmek bağlamında hukuk tarihinin görevlerinden birisidir.³⁰ Diğer taraftan, Türk hukuk tarihinin hukuk fakültelerinde zorunlu ders olarak verilmeye başladığı dönem dikkate alındığında, Cumhuriyet'in yeni ilan edilmiş olması sebebiyle, bu zorunlu bir sınırlamadır. Gerçekten de Türk hukuk tarihi dersinin hukuk lisans eğitiminde zorunlu ders olarak okutulması, 1933 üniversite reformuyla gerçekleştirilmiş olup; bu dersin ilk hocalarından birisi Sadri Maksudi Arsal olmuştur.³¹ Arsal'ın Türk hukukunu dönemlere ayırırken kullandığı "*Cumhuriyet teşkilâtından bahsedecek değiliz, çünkü bu devir mazi değil, parlak bir haldir*"³² şeklindeki ifadesi de; Türk hukuk tarihi çalışmalarında Cumhuriyet

³⁰ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.4, 5.

³¹ Türk hukuk tarihi dersi 1933 reformuyla müfredatta yer almış olsa da, umumi hukuk tarihi dersinin müfredattaki yeri daha eskiye dayanmaktadır. Bkz. UMUR Ziya, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri 1. Cilt*, Beta, 1. Baskıdan Tıpkıbasım, İstanbul 1993, s.22-31.

³² ARSAL, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s.11, dn.1.

döneminin neden sınırlı şekilde ele alındığını göstermektedir. Çünkü Türk hukuk tarihi, hukuk eğitiminin ders programına zorunlu ders olarak eklendiğinde Cumhuriyet henüz ilan edilmişti, dolayısıyla Türk hukuk devriminin kazanımları olan temel kanunlar pozitif hukuku oluşturmaktaydı.

Cumhuriyet'in ilanından hemen sonraki dönem bakımından geçerli kabul edilebilecek olan bu tutumun, modern Türk hukuk tarihi çalışmalarında da yer aldığı görülmektedir. Ne var ki, Cumhuriyet'in yüz yılının geride bırakıldığı düşünülürken, Türk hukuk tarihi bilim alanının geleceği bakımından Cumhuriyet dönemi hukuksal gelişmelerinin salt pozitif hukukun konusu olduğuna yönelik yaklaşımın doğru olmadığı anlaşılabacaktır. Zira Türk hukuku, yüz yıllık Cumhuriyet dönemi içerisinde de çok önemli değişiklikler geçirmiştir. Bunların en önemlilerine örnek olarak, Türk hukukunda 2000'li yıllarda yapılan yeni kanunlaştırmalar gösterilebilir. Türkiye'nin önce Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuruyu, sonra Mahkeme'nin zorunlu yargı yetkisini kabul etmesi ile Avrupa Birliği'ne aday ülke statüsü kazanması gibi gelişmeler, 21. yüzyıla girilirken anayasa ve temel kanunlarda dönüşümü zorunlu kılmıştır.³³ Nitekim önemi karşılıklı esas olarak AB müktesebatıyla uyum amacıyla yapılan söz konusu yeni kanunlaştırmalar, Türk hukuk tarihindeki üçüncü kanunlaştırma hareketi olarak isimlendirilmiştir.³⁴

Dolayısıyla Türk hukuk devrimiyle kabul edilmiş olan temel kanunlar, 2000'li yıllarda çağdaşlaşma amacıyla, yerini yeni kanunlara bırakmıştır.³⁵ Bu kapsamda, Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra Batı hukukundan iktibas edilerek hazırlanan temel kanunlar olan 743 Sayılı Türk Medeni Kanunu, 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu, 1412 Sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, 818 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, 6762 Sayılı Türk Ticaret Kanunu ile 1086 Sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu yerlerini; 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu, 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu, 5271 Sayılı Ceza Muhakemeleri Kanunu, 6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu, 6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu ile 6100 Sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanununa bırakarak, Türk hukuk tarihinin konusu haline gelmişlerdir.³⁶ Bu sebeple artık Türk hukuk tarihi incelemelerinde Cumhuriyet dönemi Türk hukuku döneminin daha fazla yer tutması gerektiği söylenebilir.

³³ ÖRSTEN ESİRGEN Seda, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri", *Adalet Dergisi*, S.62-63, Y.2019, s.434.

³⁴ YILMAZ Ejder, "Hukuk Muhakemeleri Kanununun Getirdikleri", *Ankara Barosu Dergisi*, S.2, Y.2011, s.214, dn.3.

³⁵ Türk hukuk tarihinde farklı dönemlerde yapılan kanunlaştırmalar, farklı etkilerle gerçekleştirilmiş, farklı noktalardan hareket etmiş olsa da aynı hedef olan çağdaşlaşmaya doğru yol almıştır. ÖRSTEN ESİRGEN, "Kanunlaştırma", s.476.

³⁶ CİN - AKYILMAZ, Türk Hukuk Tarihi, s.9.

Özellikle kanunlaştırma hareketleri bakımından Cumhuriyet'in yüz yılında Türk hukukunda gerçekleşen değişikliklerin hukuk tarihi bakımından ele alınması gerektiği bir gerçekse de; Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında gerçekleşen Türk hukuk devrimi, Türk hukukunun en önemli dönüm noktalarındandır. Bu nedenle, Türk hukukunun Cumhuriyet'in yüzyılı içerisinde geçirdiği değişiklikleri yorumlayabilmek için de Türk hukuk devriminin anlaşılması gerektiği açıktır. O halde Cumhuriyet'in Türk hukuk tarihi bakımından taşıdığı önemi görebilmek adına, genel hatlarıyla Türk hukuk devrimine bakılması gereklidir. Bu bağlamda, çalışmanın sonraki bölümünde temel olarak Türk hukuk devrimine bakılmaya çalışılacaktır. Ancak ifade edilmelidir ki, bu yapılırken Türk hukukunun çağdaşlaşma sürecinin bir önceki dönemi olan Tanzimat dönemiyle karşılaştırmalı şekilde ele alınması faydalı olacaktır. Zira bu şekilde iki dönemin arasındaki ilkesel farklılıklarla Cumhuriyet'in Türk hukukunun tarihi bakımından ayrıcalığı fark edilebilecektir.

II. Cumhuriyet'in İlanı ve Türk Hukuk Devrimi

İmparatorluk yapısındaki devletlerin heterojen yapıdaki bölgelerini birbirine bağlayan en önemli bağ, hukuk birliğidir. Büyük devletler ancak hukuk birliğini sağlayabildikleri ölçüde güç kazanmışlardır. Örneğin, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu sağladığı hukuk birliği ve buna bağlı olarak yakalanan ekonomik birlik sayesinde 19. yüzyılda milliyetçilik ile Panslavizm akımlarından korunmayı başararak, devletin parçalanmasını önleyebilmiştir. Benzeri şekilde Fransa, 17. yüzyılda başladığı hukuk kurallarının tedvin edilmesi sayesinde hukuk ikililiğine son vermiştir ki bu konuda özellikle 19. yüzyılda yapılan laik medeni kanunun (*Code Civil veya Code Napoleon*) önemi büyüktür. Öte taraftan Kutsal Roma - Cermen İmparatorluğu, tüm ülkeyi kapsayan hukuk birliğine sahip olmadığından bir devletler yığına dönüşmüştür.³⁷ Değindiği üzere Osmanlı hukuku çok hukuklu bir yapıdadır. Devletin güçlü olduğu ve ekonomik sistemin toprağa bağlı olduğu dönemlerde bu çok hukukluluk bir sorun oluşturmamıştır. Aksine, İslam hukukunun dönemindeki ilericaliği ve örfi hukukla sağlanan hukuk dinamizmi, Osmanlı hukukunu Batı hukukundan öne geçirmiş; Osmanlı Devleti'ne güç kazandırmıştır. Ancak Batı'da yaşanan sosyal ve ekonomik gelişmelerle ekonomik sistemin toprağa bağlı olmaktan çıkarak sanayi ve ticarete doğru dönüşümü, merkantilist ekonominin yükselişi, Fransız Devrimi sonrasında milliyetçilik akımlarının başlaması gibi etkenler karşısında Osmanlı Devleti'nin çok hukuklu

³⁷ ÜÇÖK Coşkun, "Türk Hukuk Devrimi", *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Semineri Tebliğleri (9-11 Kasım 1967)*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1972, s.75.

yapısı bir dezavantaj halini almıştır. Devletin bu dönemde güç kaybetmesi de söz konusu gelişmeler ve etkenlere karşı kırılabilirliği arttırmıştır. Dolayısıyla bu gelişmeleri gören Osmanlı yöneticileri, hukuk birliğini sağlayıcı yeniliklerin yapılması gerektiği konusunda fikir birliğine ulaşmışlardır. Tanzimat dönemi bu doğrultudaki hukuk gelişmelerinin ara dönemidir. Zira her ne kadar Tanzimat döneminde Batı'dan resepsiyon yoluyla kanunlaştırmalar gerçekleşmiş olsa da vatandaşlık esasına değil, dini aidiyet esasına dayalı İslam hukukunun bu modern kanunlarla aynı zamanda uygulanmaya devam etmesi sebebiyle hukuk birliği tam olarak sağlanamamıştır.³⁸ İşte Cumhuriyet'in ilanı ve Türk hukuk devrimi, dayandığı laiklik ilkesiyle Türk hukukundaki bu ikiliğe son verecek gerekli adımları atabilmiş ve Türk hukukunda hukuk birliğini sağlayabilmiştir.

Türk hukuk devrimi, Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan yeni Türk Devleti'nin hukuk sistemi oluşturulurken, tüm hukuk alanlarındaki yeni kanunların Batı'dan toptan resepsiyon yoluyla kabul edilmesi olayını içerir. Bu iktibaslar sonucunda Türk hukuk sistemi, Kıta Avrupası hukuk sistemine dâhil olmuştur. Bu sonuç, Türk hukuk tarihi bakımından önemli bir dönüm noktasıdır. Zira Türk hukuku bu noktadan önce yüzyıllardır İslam hukuk sisteminin içindeydi. Dolayısıyla Cumhuriyet'in ilanı, Türk hukukunun yüzyıllardır içinde bulunduğu hukuk sistemini değiştirmesini de sağlamıştır.

Ne var ki, Türk hukukunun dâhil olduğu hukuk sistemini değiştirmesi, bir anda alınan kararlarla veya aniden olmuş bir olay değildir. Bu değişimin kökleri Osmanlı Devleti'ndeki hukukta yenilik hareketlerinde bulunmakta olup; daha genel ifade edilmesi gerekirse, Türk hukuk devrimi, "*Türkiye'de çağdaşlaşma*"³⁹ olgusunun bir parçasını oluşturmaktadır. Nitekim gerek Osmanlı Devleti, gerek Cumhuriyet dönemi hukukta yenilik hareketlerinde Batı'yı taklit etmek değil, Batıyı ilerleten araçlardan faydalanma isteği ortak yöndür.⁴⁰ Diğer bir anlatımla Türk hukuk devrimi, genel hukuk tarihindeki toptan resepsiyon, yani tüm hukuk

³⁸ Esasında Osmanlı Devleti'nde 1869 tarihli Tabiiyyet-i Osmaniye Kanunnamesi ile dini ilkelerden arınmış, modern anlamda vatandaşlık kavramına geçilmiştir. ÇİN - AKYILMAZ, *Türk Hukuk Tarihi*, s.566. Ne var ki söz konusu Kanun, yargılamada hukuk birliği sağlamaya elverişli değildir. Yargılamada hukuk birliği sağlama amacı bakımından 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi de oldukça önemlidir. Zira Kararname, Müslümanlar bakımından kimi konularda Osmanlı Devleti'nin resmî mezhebi olan Hanefi görüşünden ayrılarak farklı mezheplerin içtihatlarından yararlanması bakımından önemli olduğu gibi, Yahudi ve Hristiyanlara özgü hükümler içermesiyle de önemlidir. Ayrıca Kararname ile cemaat mahkemelerinin yargı yetkisine son verilmesi de düzenlenmiştir. Bu yenilikler dolayısıyla Kararname her kesimden tepki de çekmiş; 1917 tarihinde yürürlüğe giren Hukuk-ı Aile Kararnamesi, 1919 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. AYDIN, *Türk Hukuk Tarihi*, s.428. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar yargılamada ve hukukta birlik sağlanamamıştır.

³⁹ BERKES Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, 21. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.

⁴⁰ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, 2016, s.375.

kurallarının alımı örneklerinden birisi olup; Türk hukuku açısından ani bir kırılmayı değil, Osmanlı Devleti'nden edinilen resepsiyon tecrübesinin doğurduğu bir sonucu ifade eder. O halde genel hatlarıyla resepsiyon kavramı⁴¹ ve nedenleriyle Türk hukukundaki sürecine bakılması gerekmektedir.

Kökü Latince “*almak, kabul etmek, geri istemek*” anlamlarını içeren “*recipere*” mastarına dayanan “*receptio*” sözcüğü, Avrupa’da konuşulan farklı dillerde çeşitli şekiller almış olup; hukuk tarihi bakımından, bir toplumun kendi hukuku olmak üzere başka bir toplumca üretilmiş hukuk mevzuatını alması olgusunu ifade etmektedir. Bu çerçevede, resepsiyon kavramında bir yabancılik unsuru bulunmakta olduğu söylenebilir. Zira başka coğrafi, sosyo - ekonomik ve kültürel koşullardaki bir toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere doğan bir hukuk, başka toplumca alınmaktadır.⁴²

Genel hukuk tarihinde sadece Türk hukuku örneği yer almamaktadır. Bu kapsamda ilk resepsiyon örneği, 15. yüzyılda Almanya’da hukuk uygulamalarıyla Roma hukukunun yerleşmesiyle; Fransız Medeni Kanunu’nun (*Code Civil*) az değişikliklerle pek çok Kıta Avrupası ülkesince kabul edilmesi, 19. yüzyılda bağımsızlıklarını kazanan Latin Amerika ülkelerinin Batı Avrupa’dan kanunlar almaları ve aynı zamanlarda Japonya, Kore, Çin gibi Uzak Doğu ülkelerinin de resepsiyonlarla Avrupa hukuk sistemine girmeleri genel hukuk tarihindeki resepsiyonlara örnek gösterilebilir.⁴³

Açıklamalar karşısında bir ülkenin neden kendisinden farklı koşullardaki bir toplumun hukukunu almak isteyeceği sorusu akla gelecektir. Bu soru, resepsiyon nedenlerinin ortaya konulmasıyla cevaplandırılabilir. Esasında resepsiyon yapan her toplumun kendine özgü bir nedeni bulunduğu söylenebilir. Nitekim, hukuk

⁴¹ Resepsiyon sözcüğünün karşıladığı kavramı ifade etmek bakımından farklı kullanımlar da mevcuttur. Ödünç almak, almak anlamına gelen “*iktibas*” bu kullanımlardan birisidir. Ancak *Gülnihal Bozkurt*, iktibasın tam olarak resepsiyon kavramını karşılamadığını belirtmekteyken (BOZKURT Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020, s.6); *Üçök - Mumcu - Bozkurt*, “*benimseme*”nin kullanılmasını tercih etmektedir. (ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.320, 15. dipnot). *Cahit Can* ise benimsemenin, benimsenmeme olasılığını da akla getirmesi sebebiyle, modern resepsiyonlar için “*yabancı hukuk alımı*” deyimini kullanacağını belirtmektedir. (CAN Cahit, *Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s 37, 38.). Çalışma kapsamında Türk hukuk tarihinde kullanımı yerleşmiş olan resepsiyon kavramı esas olarak tercih edilmeyle birlikte, kelime tekrarına düşmemek adına, yer yer diğer ifadeler de kullanılmıştır.

⁴² BOZKURT, *Batı Hukukunun Benimsenmesi*, s.5, 6; ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.320.

⁴³ Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında Çin sosyalist hukuk sistemine geçmişken; Japonya, Güney Kore ve Tayvan gibi ülkeleri Anglo - Amerikan hukuk sistemi etkilemiştir. ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.321, 322. Genel hukuk tarihi kapsamında bahsedilen hukuk resepsiyonu örnekleri hakkında detaylı bilgi için bkz. BOZKURT, *Batı Hukukunun Benimsenmesi*, s.18-37.

tarihi bakımından olduğu kadar, karşılaştırmalı hukuk, hukuk felsefesi ile sosyoloji ve hatta resepsiyon yoluna giden ülkenin siyasi tarihiyle ilgili olmak üzere çeşitli nedenler ileri sürülebilir. Ancak resepsiyon nedenleri genel olarak “*değişme ve modernleşme isteği*”, “*dış baskıların etkisi*” ve “*bağımsızlık isteği*” olmak üzere üç ana noktada toplanabilir.⁴⁴

Bu üç ana nedenin büyük oranda Türk hukuku açısından geçerli olduğu görülebilir. Öyle ki gerek Tanzimat dönemindeki kısmi resepsiyon, yani sadece bazı kanun ve kuralların alınması örneğinde, gerek Cumhuriyet’in ilanı sonrasında gerçekleşen Türk hukuk devrimindeki toptan resepsiyonda söz konusu nedenler büyük oranda geçerlidir. O halde, bu nedensel ve amaçsal ortaklığın da gösterdiği üzere 19. yüzyılda Türk hukukundaki yenileşme hareketleri bir süreci oluşturmaktadır. Ancak bu durum Tanzimat ve Cumhuriyet dönemi hukuk hareketlerinin mutlak biçimde birbirini tamamladığı anlamına da gelmemektedir. Diğer bir deyişle, Türk hukukunda Tanzimat ve Cumhuriyet dönemlerindeki resepsiyon hareketlerinin farklı yönleri ve nedenleri de bulunmaktadır.

Öncelikle, Tanzimat dönemi hukuk hareketleri, kısmi resepsiyon örneğidir. Yani Tanzimat, hukuk kuralları ve kurumlarının tamamının Batı’dan alınmadığı, sadece bir kısım kanunlarla yetinildiği, böylece hukukun bir kısmının aynı kaldığı bir hukuk düzenidir. Cumhuriyet dönemindeki resepsiyon hareketiyse toptan resepsiyon örneğidir. Bu bağlamda yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin tüm hukuku, Batı kanunlarının alınması usulüyle oluşturulmuş, bu durumun sonucu olarak da Türk hukuku Kıta Avrupası hukuk sistemine dahil olmuştur. Oysaki Tanzimat dönemindeki hukuk gelişmeleri sonucunda Türk hukukunun içinde bulunduğu hukuk sisteminde bir değişiklik söz konusu değildir.

İkinci olarak, Cumhuriyet döneminden farklı şekilde, Tanzimat dönemi hukuk gelişmelerinde dış baskı öne çıkmaktadır. Osmanlı Devleti’nin o dönemde Batılı devletler karşısında askeri, ekonomik, kültürel ve dahası pek çok alanda içinde bulunduğu güçsüz durum sonucunda dış baskıların yoğunluğu artmıştır. Ayrıca dış baskılar, sadece Batılı devletlerin gayrimüslimleri bahane ederek Osmanlı Devleti’ne müdahale etmek istemesi anlamında değil; kanunlarını ihraç etmek istemeleri anlamına da gelmektedir. Bu konuyu biraz açmak gerekirse, hukuk tarihinde gerekli koşulların oluşması sonucunda öncelikle Fransa’da olmak üzere ulusal özel hukuk “*code*”ları⁴⁵ oluşturulmuş; bu *code*’ların her yerde, her ülkede geçerli olacağına; dahası, henüz modern kanunlaştır-

⁴⁴ BOZKURT, *Batı Hukukunun Benimsenmesi*, s.8-11; ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.321.

⁴⁵ Fransızlar kodifikasyon yoluyla oluşturulan yazılı metinlere kanun değil, *code* demektirler. Bu çerçevede medeni kanuna *code civil*, ceza kanuna *code penal* demektirler. Bkz. GÖZLER Kemal, *Hukuka Giriş*, 10. Baskı, Ekin, Bursa 2013, s.222.

malar yapmamış ülkeler için bu code'ların model olacağına inanılmıştır.⁴⁶ Öyle ki Osmanlı Devleti için medeni hukuk alanında da kanunlaştırma yapılması gerekliliği doğduğunda Fransızlar, saygınlık elde etmek adına, gururlandıkları Code Civil veya Code Napoleon olarak da bilinen ünlü medeni kanunlarının alınması konusunda baskıda bulunmuşlardır, ancak söz konusu kanun alınmamıştır.⁴⁷ Osmanlı Devleti'nde medeni kanun ihtiyacı İslam hukukuna dayanan Mecelle'nin hazırlanmasıyla giderilmiştir. Ancak Mecelle'nin de Batı'daki kanunlaştırma tekniğiyle hazırlanmış olması dikkati çekmektedir. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonraki süreçte gerçekleştirilen hukuk devrimindeyse dış baskı etkisi Tanzimat dönemindeki gibi değildir. Her şeyden önce Türkiye, Kurtuluş Savaşı'nın kazananı konumundadır. Bu başarının on yıllardır devam eden Batı - Doğu dengesini değiştirdiği açıktır. Dolayısıyla, Batı'nın üstünlüğüne dayanarak bir baskı uygulaması söz konusu değildir. Lozan Barış görüşmelerinde görülen çok hukuklu yapının devam ettirilmesine yönelik Batılı devletlerin çabası, çeşitli yazarlarca dış baskı olarak nitelendirilmekle birlikte, Konferans süresince Türk heyetinin açıklamaları ile Hükümetin yaklaşımı hukuk alanındaki değişikliklerin kaynağının bu şekilde olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, Cumhuriyetle birlikte hukuk alanında gerçekleştirilenler, daha çok Türk devriminin hedeflerine ulaşabilmesi adınadır.

Cumhuriyet'in ilanıyla doğrudan bağlantılı bir şekilde, bu dönemdeki gelişmelerle Türk hukuku da laik bir karakter kazanmıştır. Bu şüphesiz ki Tanzimat dönemiyle söz edilen dönem arasındaki en büyük farktır. Her ne kadar Tanzimat döneminde gerçekleştirilen gelişmeler Batı'dan büyük oranda etkilenmişse de, Osmanlı Devleti'nin laik olmayan niteliği değişmemiştir. Ne var ki, Osmanlı Devleti teokratik niteliğini korumakla beraber, söz konusu bu devlet anlayışıyla yapısının darbe aldığı söylenebilir.⁴⁸ Dolayısıyla, Tanzimat dönemindeki gelişmeler sonucunda Devletin niteliğinin aynı kaldığı söylenemez, ancak bu dönemde Türk hukuku henüz bir bütün olarak laik karakter kazanmamıştır. Türk hukuku Cumhuriyet ile laik karakter kazanacaktır ki bu durum, Cumhuriyet'in ilan edilmesinin Türk hukukundaki anlamının en net ifadesidir. Gerçekten de laikliğin kabulünün toptan resepsiyonun yolunu açtığı söylenebilir. Zira, Tanzimat döneminde ceza hukuku, ticaret hukuku, yargılama hukuku gibi alanlarda Batı

⁴⁶ CAN, *Türk Hukuk Devrimi*, s.151.

⁴⁷ AYDIN Mehmet Akif, "Mecellenin Hazırlanışı", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.9, Y.1989, s.41; İktibasın hangi kaynaktan yapılacağı, daima kanunların seçilmesiyle olmamakta; çoğu zaman kaliteden çok güç belirleyici olmaktadır. Code Civil'in pek çok yerde iktibas edilmesinde bu Kanunun kalitesi ve karizması yanı sıra Fransız Krallığının gücü ile Fransız kültürünün etkisi de söz konusudur. Bkz. OĞUZ Arzu, *Karşılaştırmalı Hukuk*, Yetkin Yayınları, Ankara 2003, s.147.

⁴⁸ TANÖR Bülent, *Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri*, 25. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s.103.

kaynaklı kanunlarla kısmi resepsiyon gerçekleştirilmişken; ahval-i şahsiyeye⁴⁹ ait konularda Hukuk-ı Aile Kararnamesi gibi kanunlaştırmalar yapılmıştır. Söz konusu kanunlaştırma ile Mecelle, Batı hukukundan iktibas yoluyla değil, yıllardır uygulanagelen İslam hukuku kuralların derlenmesi yoluyla oluşturulmuş, yani İslam hukuku bu alanda uygulanmaya devam etmiştir. Bunda en büyük sebep, Osmanlı Devleti'nin laik olmayan karakterinin devam etmesidir.

Gelinen nokta itibarıyla görülmektedir ki Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde de dünyadaki gelişmelere uymak ve bu gelişmelerin olumsuz etkilerinden kaçınmak adına Türk hukukunda birtakım yenilikler yapılmıştır. Ancak Tanzimat dönemindeki yeniliklerle beraber hukuk birliği sağlanamamış, Türk hukuku İslam hukuku ile Batı hukuku arasında ikili bir hal almış durumdadır. Bu dönemin karmaşık hukuk sisteminin bir örneği, en net biçimde yargılama alanında görülebilmektedir. Osmanlı hukuk sistemindeki ikili yapının yanı sıra geçmişten gelen kapitülasyonlarla beraber yargı örgütü oldukça karmaşık bir yapıdadır. Kadı mahkemeleri, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemelerine Tanzimat dönemindeki gelişmelerle birlikte nizamiye mahkemeleri ve ticaret mahkemeleri de eklenmiş; bu mahkemeler arasındaki görev ve yetki uyumsuzlukları devletin sona ermesine kadar çözülememiştir.⁵⁰ Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam eden çok hukukluluk ile yargılama sistemindeki karmaşıklık, şüphesiz ki Osmanlı Devleti'nin yıkılış sebeplerinden de bir tanesidir. Zira hukuk birliği, merkezî ve güçlü bir devletin temeli olup; eşitlik, milliyetçilik, hürriyetçilik gibi düşüncelerin yükseldiği bir çağda bunlarla bağdaşmayan çok hukukluluk durumu İmparatorluğun dağılmasını sağlayan faktörlerden birisi olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan gelişmeler sonrasında, Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde verilen Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı'nda kazanılan zafer sonucunda kurulan yeni Türk Devleti, dayandığı ilkeler çerçevesinde yeni bir hukuk düzeni de kurmuştur. Batı'daki gelişiminden farklı olarak bir dış

⁴⁹ Ahval-i şahsiyye; doğum, ölüm, ehliyet, velayet, vesayet, evlenme, boşanma, nesep ve miras konularıyla ilgili bir alanı ifade etmekte olup, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat döneminde nizamiye mahkemelerinin kurulmasından sonra şer'î mahkemeler, yani kadı mahkemelerinin görev alanı ahval-i şahsiyye alanıyla sınırlı tutulmuştur. Bkz. AYDIN Mehmet Âkif, "Ahvâl-i Şahsiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2. Cilt, İstanbul 1989, s.192.

⁵⁰ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.370, 371; Esasen Tanzimat döneminden itibaren konsolosluk mahkemeleriyle cemaat mahkemelerinin varlığı Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları açısından sakıncalı görülerek kaldırılmaya çalışılmıştır. Örneğin, 1914'te İttihat ve Terakki hükümeti kapitülasyonları tek taraflı kararlar ilga etmiş, bu ilgaya bağlı olarak konsolosluk mahkemeleri de sona ermiştir. Aynı şekilde 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesiyle de cemaat mahkemelerinin yetkisi, gayrimüslimlerin ahval-i şahsiyye alanındaki hakları korunarak, kadı mahkemelerine devredilmiştir. Ancak bu düzenlemeler, Osmanlı Devleti'nin çok güçsüz olduğu bir zamanda yapılmıştır. Dolayısıyla Batılı devletler ile gayrimüslim cemaatler tarafından kabul edilmediğinden uygulama imkânı bulamamıştır. Devletin sona ermesine kadar bu mahkemeler varlıklarını sürdürmüştür. Bkz. AYDIN, *Türk Hukuk Tarihi*, s.424.

egemenlik, yani bağımsızlık ihtiyacına dayanak olarak yükselen; Türk Devrimi'nin ve bu sürecin yeni anayasal tezlerinin itici gücü, ulusal egemenlik ilkesi olmuştur.⁵¹ Ulusal egemenlik ilkesi her ne kadar 1921 Anayasası'nda Türk hukuk tarihi bakımından ilk kez anayasal bir ilke olarak ifade edilse de Cumhuriyet'in ilanı ile tam anlamıyla taçlanmıştı. İşte Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde yükseldiği temel ilkelerinden olan ulusal egemenlik ilkesi, ulusal hukuk fikrini kaçınılmaz kılmıştır. Zira, aynı zamanda kanun koyma erki olan egemenlik, eğer ulusa aitse, hukukun da doğrudan ulusça koyulması gerekmektedir; yani hukukun kaynağı ilahi değil, beşerî irade olmalıdır. Böyle bir hukuk düzeni, laik bir hukuk düzenidir. Dolayısıyla, hukuk açısından laik hukuk düzeninden maddi kaynağının insan iradesi; şekli kaynağının ise kanun, örf - adet veya olaya özgü biçimde hâkimin koyduğu hukuk olan düzen anlaşılmalıdır.⁵²

Yeni Türk Devleti'nin yeni hukuk düzeninin laik nitelikte olması, sadece Devletin dayandığı ilkelerden kaynaklanmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışında etkisi olan çok hukukluluğun sürdürülmesinin mümkün olmadığı da açıktır. Nitekim Lozan Barış görüşmelerinde Batılı devletlerin kapitülasyonlar ve gayrimüslim azınlıkların ayrıcalıklarını devam ettirme çabası, ancak yapılacak bir hukuk reformuyla ülkenin bütünlüğünün ve tam bağımsızlığının sağlanabileceği ortaya çıkmıştır. Söz konusu çabalara karşı Türk heyeti, laik bir hukuk düzeninin, yani kimseye ayrıcalık tanınmadan herkesin eşit şekilde tabi olacağı kanunların uygulanacağını vurgulamıştır.⁵³ Dolayısıyla ilkesel bir tutumun yanı sıra, somut gerçeklerin de tam bağımsızlığın devam ettirilebilmesi için laik bir hukuk düzeninin zorunlu olduğunu gösterdiği söylenebilir.

Şüphesiz ki Türk hukukunun laik bir düzene geçmesi demek, Osmanlı hukukunun dayandığı ilkeleri kökten değiştirmek, diğer bir ifadeyle hukuk alanında bir devrimi gerçekleştirmek demektir. Nitekim Cumhuriyet'le birlikte Türkiye'de çağdaşlaşma adına en önemli devrimsel değişimler hukuk alanında görülmüştür.⁵⁴ Tanzimat döneminden beri Türk hukukundaki gelişmelere bakıldığında, Batı hukukunun etkisi altında kalmayarak, İslam hukuku niteliğini koruyan alanın ahval-i şahsiyye, yani medeni hukuk alanı olduğu görülecektir. Dolayısıyla, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte hukuk alanındaki devrim asıl olarak medeni hukuk alanında kendisini gösterir. Türk hukuk devriminin en önemli noktası da

⁵¹ TANÖR, *Anayasal Gelişmeler*, s.227.

⁵² HAFIZOĞULLARI Zeki, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikrî Temelleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.50, 51.

⁵³ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.372.

⁵⁴ BERKES, *Çağdaşlaşma*, s.527; Aynı yönde AKİPEK Jale G. - AKINTÜRK Turgut - ATEŞ KARAMAN Derya, *Türk Medenî Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku*, Birinci Cilt, 9. Baskı, Beta, İstanbul 2012, s.43.

İsviçre Medeni Kanunu'nun iktibasıyla hazırlanan Türk Medeni Kanunu'nun 1926 yılında kabul edilmesidir.

Aslında 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanından önce Adalet Bakanlığı tarafından eski kanunların zamanın ihtiyaçlarına göre yenilenmesi amacıyla çalışmalara başlanmıştır. Bu kapsamda, *Usul-i Muhakeme-i Hukukiye ve Şer'iyeye Komisyonu*, *Ticareti Bahriye ve Berriye Komisyonu*, *Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Komisyonu* ve *Kanun-i Ceza Komisyonu* ile ülkenin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde bir medeni kanun hazırlamakla görevli *Medeni Hukuk Komisyonu* da kurulmuştur. Komisyon, borçlar hukuku üzerine çalışacak olan *Vacibat Komisyonu* ile kişiler hukuku üzerine çalışacak olan *Ahval-i Şahsiyye Komisyonu* olarak ikiye ayrılmıştır. Önemli olan husus, medeni hukuk komisyonları, 1916 yılında toplanan ama Dünya Savaşı sebebiyle çalışmaları yarım kalan Mecelle-yi Tadil Komisyonu ile Ahkam-ı Şahsiye Komisyonlarının devamı şeklinde kurulmuşlardır. Zira, komisyonlara gönderilen talimatname, 1916 yılındaki komisyonların çalışma usullerinin takip edilmesini söylemektedir. Bu komisyonlar çalışmalarını bir süre devam ettirmişlerdir. Bu arada 1923 yılında kurulan Ahval-i Şahsiyye Komisyonu, Aile Kanunu tasarısı da hazırlayıp T.B.M.M'ye sunmuştur. Ancak söz konusu tasarı Osmanlı dönemindeki Hukuk-ı Aile Kararnamesine benzer şekilde olup; Müslüman - gayrimüslim ayrılığı esasına dayanan, hâkime takdir hakkı tanımayan, poligamiyi kaldırmayan bir içeriğe sahiptir. Dahası, kanun tasarısı parça kanun halinde, yani tam olarak bir medeni kanun olmadığı gibi diğer kanunlarla bir bütünü oluşturmamış, tutarlı bir hukuk sistemi içinde yer almamıştır. Nitekim yeni Türk Devleti'ni kuran devrimci kadro tarafından bu tasarı kabul edilmemiştir.⁵⁵

Söz konusu Aile Kanunu tasarısı kabul edilmemiştir, ama üzerinde yapılan tartışmalarla asıl konunun bir hukuk alanını kanunlaştırma sorunu değil, İslam hukuku ile Batı hukuku arasında bir tercih yapmak ve böylece tüm hukuk sistemini bütünlendirmek gerekliliği sorunu olduğu belirmiştir.⁵⁶ Bu süreçte Cumhuriyet'in ilan edilmesi, sonrasında halifeliğin kaldırılması gibi siyasal devrimler ile Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması ve şer'i mahkemelerin kaldırılması gibi adımlar laik hukuk düzenine geçişte zemini hazırlamıştır.⁵⁷ Eski hukuk düzeninin terk edilerek Batı'dan resepsiyonla hukuk sisteminin yenilenmesi kararı sonucunda, İsviçre Medeni Kanunu, bazı değişikliklerle iktibas edilerek Türk Medeni Kanunu kabul edilmiştir.

⁵⁵ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.373; AKİPEK - AKINTÜRK - ATEŞ KARAMAN, *Medenî Hukuk*, s.43, 44; BERKES, *Çağdaşlaşma*, s.528-530.

⁵⁶ BERKES, *Çağdaşlaşma*, s.530.

⁵⁷ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.373; AKİPEK - AKINTÜRK - ATEŞ KARAMAN, *Medenî Hukuk*, s.45.

Dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esad Bozkurt tarafından hazırlanan Türk Medeni Kanunu'nun gerekçesine bakıldığında, Türk hukuk devriminin amacının çağdaşlaşma olduğu görülebilmektedir. Gerekçede "Şu yanı da belirtmek gerekir ki, çağdaş uygarlığı almak ve benimsemek kararıyla yürüyen Türk ulusu, çağdaş uygarlığı kendisine değil, kendisini çağdaş uygarlığın gereklerine her neye mal olursa olsun ayak uydurmak zorundadır. Yaşamak kararında olan bir ulus için bu, şarttır. Hazırlanan tasarı bu gereklerin önemli bölümlerini içermektedir. Gelenek ve göreneklere kesin olarak bağlı kalmak davası, insanlığın en ilkel durumundan bir adım dahi ileri götürmeyecek kadar tehlikeli bir kuramdır. Hiçbir uygar ulus böyle bir inanç çevresinde kalmamış ve yaşamın gereklerine uygun hareketle zaman zaman kendisini bağlayan gelenek ve göreneklere yıkmakta duraksamamıştır. (Gerçekler karşısında babalardan ve atalardan gelen inançlara her ne olursa olsun bağlı kalmak akıl ve zekâ gereklerinden değildir). Aslında devrimler bu konuda en etkili bir araç olarak kullanılmıştır." demektedir.⁵⁸ Kanunun gerekçesinden de görülebilecek olan husus, Medeni Kanun'un amacının toplumun medeni ilişkilerinin geleneklere veya dini kurallara göre değil, olması gerekene göre yeniden düzenlenmesidir ki Kanun'un devrimciliği de buradadır. Türk Medeni Kanunu siyasal ve toplumsal varlığın bütününe kapsamayan kuralardan oluşmasa da, toplumsal yaşama yeni düzen getirmede anayasa hukukundan daha başarılı olmuştur. Özellikle kadın hakları bakımından getirdiği yenilikler, anayasayı da etkilemiştir.⁵⁹

Türk hukuk devriminin en önemli aşamasını oluşturan Medeni Kanun'un kabulü, kadın hakları bakımından çok önemlidir. Medeni Kanun ile kadınların kazandığı haklar, eski hukuk sisteminden büyük bir kopuşun, yani hukuk devriminin en somut örneklerindedir. Bu kapsamda 1926 tarihli Kanun ile evlilikte yaş sınırı kabul edilmiş; tek eşlilik, medeni nikah şartı getirilerek, vekâletle evlenme yasaklanmıştır. Eski hukuk sisteminin kabul ettiği kocanın tek taraflı ve keyfi boşanma hakkı da kaldırılmış olup; evliliğin taraflarının ancak Kanun'da gösterilen sebeplerle ve hâkim kararıyla boşanabileceği kabul edilmiştir. Ayrıca kadınlar, miras payı bakımından da erkeklerle eşitlenmiştir.⁶⁰

⁵⁸ AKİPEK - AKINTÜRK - ATEŞ KARAMAN, *Medenî Hukuk*, s.48.

⁵⁹ BERKES, *Çağdaşlaşma*, s.531, 532; 1926 Tarihli Medeni Kanun, örneğin 266. maddesinde "...reşit dinini intihapta hürdür" gibi laikliği geliştiren hükümler taşımış olup, bu gelişmeler 1928 yılındaki anayasa değişiklikleriyle 1924 Anayasası'na yansıtılmıştır. MUMCU Ahmet, "1924 Anayasası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.2, S.5, Y.1986, s.391. Benzeri şekilde kadın hakları alanındaki gelişmeler de 1934 tarihli anayasa değişiklikleriyle 1924 Anayasası'na girecektir. TANÖR, *Anayasal Gelişmeler*, s.323.

⁶⁰ ÖRSTEN ESİRGEN Seda - ÜNAL ÖZKORKUT Nevin, "Türk Hukuk Tarihinde Kadın", *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* (Editörler: Gülriz Uygur - Nadire Özdemir), Güncellenmiş 3. Baskı, Seçkin, Ankara 2022, s.110.

Medeni Kanun'un kabul edilmesinden hemen sonra İsviçre Borçlar Kanunu'nun iktibasıyla Türk Borçlar Kanunu da kabul edilmiştir. Her iki Kanun, 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Söz konusu iktibasları, 1889 İtalyan Ceza Kanunu'ndan hazırlanan 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu, Alman ve İtalyan hukukuna dayanan Ticaret Kanunu, İsviçre'nin Neuchatel Kantonu'ndan örnek alınarak hazırlanan Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu ile Alman hukukundan yararlanılarak hazırlanan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu takip etmiş; böylece çağdaş kanunlardan oluşan çağdaş bir hukuk sistemi kurularak, Türkiye Cumhuriyeti hukuk sistemi Kıta Avrupası hukuk sistemine dâhil olmuştur.⁶¹ Türk toplumu, siyasal, idari ve hukuksal temeller bakımından eski hukuk düzeniyle bağı tamamen koparmış olup; bu durum Türk hukuk devriminin biçimsel bir devrim olarak kalmadığını ve büyük oranda amacına ulaştığını göstermektedir.⁶²

Sonuç

Türk tarihi bakımından çok önemli bir olay olan Cumhuriyet'in ilanı, Türk hukuk tarihi bakımından ayrı ve özel bir anlama sahiptir. Türk hukuk tarihi, yüzyıllar boyunca çeşitli dönüm noktalarıyla şekillenmiş Türklerin hukukunun gelişimini inceleyen bir disiplin olup, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı, Türk hukukunun Kıta Avrupası hukuk sistemine dâhil olması anlamında, Türk hukukunun tarihsel gelişim sürecindeki dönüm noktalarından birisidir. Öyle ki, taşıdığı bu önem sebebiyle Türk hukuk tarihi incelemelerinin dönemlere ayrılmasında Cumhuriyet başlı başına yer tutmaktadır.

Türkiye'de yaşayan Türklerin hukuk tarihi, üç önemli olay esas alınarak dört ana dönemde incelenmektedir. Bu bağlamda, İslamiyet'in kabulü, Tanzimat'ın ilanı ve Cumhuriyet'in ilanı esas alınan üç önemli tarihi olay olup; İslamiyet öncesi Türk hukuku, İslamiyet'in kabulü sonrası Türk hukuku, Tanzimat dönemi Türk hukuku ile Cumhuriyet dönemi Türk hukuku dört ana dönemi oluşturmaktadır.

İslamiyet öncesi Türk hukuku ile İslamiyet sonrası Türk hukuku dönemleri, halk arasında yaşayan kimi kurum ve kuralları bulunmaktaysa da, Türk hukukunun bugün dâhil olmadığı hukuk sistemlerine ait olup, modern Türk hukukunun geçmişini ifade ederler. Tanzimat dönemiyse, modern Türk hukukuna bir geçiş dönemi veya ara dönem olarak kabul edilebilir. Zira bu dönemde Türk hukukuna bir yandan Batı hukuku kaynaklı kurum ve kurallar girmeye başlamışken, diğer yandan İslam hukuku varlığını devam ettirmiştir. Dolayısıyla Tanzimat dönemi hukuku ikicilik özelliği göstermektedir. Ancak tüm bu olumsuzluğa rağmen, çağdaşlaşmanın ilk adımlarının bu dönemde atılmış olması önemlidir.

⁶¹ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.374, 375.

⁶² GÜRKAN ÜLker, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, 8. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2015, s.59.

Cumhuriyet, Türk hukukunun dâhil olduğu hukuk sistemini değiştirmesiyle Türk hukuk tarihi açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. Ayrıca, Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanını hazırlayan olaylar ve Türk devrimi dikkate alındığında laiklik ilkesiyle Türk hukuk devrimi kendisinden önceki hukuksal gelişmelerden ayrılmaktadır. Türk devrimi ve Cumhuriyet'in dayandığı ilkelerden birisi laikliktir. Dolayısıyla yeni Türk Devleti'nin kurduğu yeni hukuk düzeni de laiklik ilkesini esas almıştır. Bu sebeple, Türk hukuk devrimi, Tanzimat döneminin ikiciliğine düşmemiş; eski hukuk düzenindeki çok hukukluluk yerine hukuk birliğini sağlayabilmiştir. Dahası dönemin en yeni kanunları toptan resepsiyon yoluyla benimsenerek modern hukuk düşüncesi takip edilmiş, böylece Türkiye'de çağdaşlaşmanın bir başka boyutu gerçekleştirilmiştir.

İfade edilmelidir ki, Türk hukuk devrimi ve bu dönemde gerçekleştirilen toptan resepsiyon, genel hukuk tarihindeki en başarılı örneklerden birisidir. Zira Türk resepsiyonunda, başka hukuk düzenlerinden benimsenen, dolayısıyla yabancılaşma unsuru barındıran kanunlardaki yabancılaşma niteliği kısa sürede silinerek kanunların Türk toplumuna uyum sağlayacak biçimde gelişmesi sağlanmıştır. Dahası, 2000'li yıllarda yapılan yeni kanunlaştırmalarla temel kanunlar ulusal nitelik kazanmışlardır ki bu durum da Türk hukukunun bir başarısı olarak görülebilir.⁶³ Son olarak, Cumhuriyet dönemi içerisinde yüz yılını geride bırakan Türk hukukunun tarihsel gelişiminin incelenmesinde, Cumhuriyet dönemi incelemeleri daha fazla yer tutmalıdır. Bu durum, yüz yıllık bir tarihi birikimin doğal sonucu olarak Türk hukuk tarihi çalışmalarının bir görevidir.

⁶³ ÜÇÖK - MUMCU - BOZKURT, *Türk Hukuk Tarihi*, s.376.

Kaynakça

- AKİPEK Jale G. - AKINTÜRK Turgut - ATEŞ KARAMAN Derya, *Türk Medenî Hukuku Başlangıç Hükümleri Kişiler Hukuku*, Birinci Cilt, 9. Baskı, Beta, İstanbul 2012.
- AKYILMAZ Gül, "Kilikya Ermeni Katalikosluğu Davası Çerçevesinde Emvâl-i Metruke Meselesine Bakış", *Uluslararası Suçlar ve Tarih Yıllık Uluslararası Hukuk ve Tarih Dergisi*, S.20, Y.2019, s.17-73.
- ARSAL Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.
- AYDIN Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, 16. Baskı, Beta, İstanbul 2019.
- AYDIN M. Âkif, "Osmanlıda Hukuk", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi Cilt 1*, Editör: Ekmeleddin İhsanoğlu, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IR-CICA), İstanbul 1994, s.375-438.
- AYDIN Mehmet Akif, "Mecellenin Hazırlanışı", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.9, Y.1989, s.31-50.
- AYDIN Mehmet Âkif, "Ahvâl-i Şahsiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2. Cilt, İstanbul 1989, s.192.
- BERKES Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, 21. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- BOZKURT Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2020.
- CAHEN Claude, *Türkiye'nin Doğuşu Anadolu Selçuklu Devleti 11. Yüzyıldan 14. Yüzyıla*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022.
- CAN Cahit, *Türk Hukukunun Kökenleri ve Türk Hukuk Devrimi*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.
- CİN Halil - AKYILMAZ Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, 12. Baskı, Sayram Yayınları, Konya 2020.
- EKİNCİ Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*, 7. Baskı, Arı Sanat, İstanbul 2021.
- FENDOĞLU Hasan Tahsin, *Türk Hukuk Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- GÖZLER Kemal, *Hukuka Giriş*, 10. Baskı, Ekin, Bursa 2013, s.222.
- GÜRKAN Ülker, *Hukuk Sosyolojisine Giriş*, 8. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2015.
- HAFIZOĞULLARI Zeki, *Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Fikrî Temelleri*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- KORKMAZ Salih, "Uygur Hukuk Vesikaları Üzerine Türkçe Literatürün Hukuki Tahlihi", *Adalet Dergisi*, S.69, Y.2022, s.249-291.
- KÖPRÜLÜ Mehmet Fuad - BARTHOLD Wilhelm, *İslam Medeniyeti Tarihi*, 2. Baskı, Alfa, İstanbul 2018.
- MUMCU Ahmet, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, 19. Baskı, İnkılâp, İstanbul 2001.

- MUMCU Ahmet, "1924 Anayasası", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C.2, S.5, Y.1986, s.383-400.
- OĞUZ Arzu, *Karşılaştırmalı Hukuk*, Yetkin Yayınları, Ankara 2003.
- ÖRSTEN ESİRGEN Seda, *Osmanlı Devleti'nde Kanun Yapma Geleneği ve Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2017.
- ÖRSTEN ESİRGEN Seda, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Hukukunda Kanunlaştırma Hareketleri", *Adalet Dergisi*, S.62-63, Y.2019, s.429-480.
- ÖRSTEN ESİRGEN Seda - ÜNAL ÖZKORKUT Nevin, "Türk Hukuk Tarihinde Kadın", *Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* (Editörler: Gülriz Uygur - Nadire Özdemir), Güncellenmiş 3. Baskı, Seçkin, Ankara 2022, s.93-116.
- STOLLEIS Michael, "Hukukun Tarihini Yazmak: Yeniden İnşa, Anlatı, Kurgu?", Çev. Muhammed İkbâl İmamoğlu, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sa.9, 2010 (Bahar), s.89-130.
- TANÖR Bülent, *Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri*, 25. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015.
- UMUR Ziya, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri 1. Cilt*, Beta, 1. Baskıdan Tıpkıbasım, İstanbul 1993.
- ÜÇÖK Coşkun - MUMCU Ahmet - BOZKURT Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, 18. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 2016.
- ÜÇÖK Coşkun, "Türk Hukuk Devrimi", *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Semineri Tebliğleri (9-11 Kasım 1967)*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1972, s.73-78.
- YILMAZ Ejder, "Hukuk Muhakemeleri Kanununun Getirdikleri", *Ankara Barosu Dergisi*, S.2, Y.2011, s.213-254.
- Anayasa Mahkemesi'nin 15.06.2016 Karar tarihli ve 2015/7661 Başvuru Numaralı Kilikya Ermeni Katolikosluğu Başvurusu.
- Anayasa Mahkemesi'nin 20.12.2022 Karar tarihli ve 2018/14186 Başvuru Numaralı Ayşe Tezel ve Diğerleri Başvurusu.
- Danıştay 10. Dairesi'nin 02.07.2020 Tarih ve 2016/16015 Esas - 2020/2595 Karar Sayılı Kararı.
- Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 26.03.2019 Tarih ve 2017/451 Esas - 2019/355 Karar Sayılı Kararı.